

ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

КУЦ Віталій Миколайович - кандидат юридичних наук, професор, викладач Національної академії прокуратури України, Заслужений юрист України (м. Київ, Україна)

В статті акцентується увага на тому, що в Україні, з урахуванням досвіду багатьох європейських країн, все ширше внедряється примирительне правосуддя, переваги якого перед карательним правосуддям очевидні: це – швидке і повне возмещення причиненого злочинцем шкоди, можливість бути вільним, відсутність конфлікту. При цьому залишаються нерешеними питання процедури його здійснення, на чому слід зосередити зусилля науки і відповідальних державних установ.

Ключові слова: кримінальний конфлікт; карательне правосуддя; відповідальність; відновительне правосуддя; неотвратимість кримінально-правової реакції; причинений злочин; примирення.

У процесі практичної реалізації курсу на інтеграцію до Євросоюзу українське суспільство поступово усвідомлює переваги так званих європейських стандартів організації суспільних процесів перед тими, що залишилися в Україні від її колоніального минулого. До числа таких «стандартів» належить існування в багатьох європейських країнах поряд з каральним і відновним (примирним) правосуддям. У свідомості середнього українця та й багатьох юристів, особливо радянського гарту, вчинення злочину асоціюється лише з покаранням злочинця. Але існуюче каральне правосуддя повсюди демонструє свою неефективність, а часто й відверту архаїчність. Воно не здатне забезпечити позитивних наслідків, очікуваних від правосуддя, таких як

відшкодування завданої злочинцем шкоди, поновлення справедливості, забезпечення соціального миру тощо. Яскраве відображення зазначеної асоціації знаходить у принципі невідворотності покарання, що до сих пір сповідується переважною частиною українського суспільства та експертного середовища, хоча цей принцип давно себе вичерпав.

На зміну принципу невідворотності покарання прийшов інший, більш гуманний та значно ефективніший принцип – невідворотності кримінально-правової реакції на кримінальні правопорушення. Відповідно до цього принципу, головним у протидії злочинності є обов'язкова правова реакція на факт вчинення кримінального правопорушення. А якою вона буде в реальності, є другорядним питанням. Це може бути кримінальна відповідальність з призначенням покарання та його відбуванням. Або відповідальність з призначенням покарання та звільненням від його відбування.

За кримінальним законодавством України можлива і така правова реакція на вчинення кримінального правопорушення, як засудження особи обвинувальним вироком суду без призначення покарання (розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу). У цьому випадку кримінальна відповідальність реально настає, але без покарання. Полягає вона в самому факті засудження злочинця, тобто в висловленні судом негативної оцінки його злочинного вчинку. Така оцінка ганьбить особу в очах інших членів суспільства, що відповідним чином впливає на її емоційно-психологічну сферу.

Нарешті, існує в Україні й така форма правового реагування на вчинення правопорушення, як звільнення від притягнення до кримінальної відповідальності. Її сутність полягає у відмові суду до постановлення обвинувального вироку від застосування кримінальної відповідальності взагалі. Тобто суд відмовляється навіть від висловлення негативної оцінки вчиненого злочинного діяння та його «автора». Але це відбувається переважно лише стосовно злочинів невеликої тяжкості, за наявності встановлених у законі підстав (причини) та умов і за чітко визначеною процедурою. Зазначена процедура залишає помітний слід у свідомості суб'єкта, що потрапив під «прес» системи кримінальної юстиції. Не будучи відповідальністю, вона є фактом офіційного правового реагування на вчинене правопорушення.

Отже, як свідчить викладене вище, невідворотності покарання в Україні не залишилось місця. Зазначений принцип є характерним для більш ранніх періодів існування людства з менш розвинутою правовою системою та з недостатньо високим рівнем розвитку правничої думки. Незважаючи на свою зовнішню привабливість, цей принцип є надто жорстким. Через це та деякі інші обставини він часто порушувався як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях. Сучасний принцип невідворотності кримінально-правового реагування на кримінальне правопорушення є більш гуманним. До того ж, він є більш реалістичним у порівнянні з попереднім, оскільки забезпечити невідворотність покарання об'єктивно неможливо через значну латентність кримінальних правопорушень та обмежені соціальні ресурси.

У результаті гуманізації кримінального законодавства, наслідком чого стала й зміна зазначеного вище принципу, вибір форми реагування на кримінальне правопорушення в Україні все більше залежить не лише від традиційних обставин (ступінь небезпечності діяння; характер спричиненої шкоди; форма вини тощо), але й від волі правопорушника та потерпілого. Причиною цього є те, що кримінальне правопорушення починає сприйматись не тільки як порушення норм об'єктивного права, але й як конфлікт між відповідними суб'єктами з приводу порушен-

ня одним із них суб'єктивних прав іншого. Ставлення до правопорушення як до посягання на об'єктивне право обумовлює перевагу карального правосуддя в суспільстві. Коли ж кримінальне правопорушення розглядається як конфлікт між злочинцем та потерпілим, він розв'язується шляхом примирення його учасників, часто й за допомогою процедури медіації, що як явище та відповідний йому правовий інститут набуває все більшого розповсюдження в світі.

Проблема примирення учасників кримінально-правового конфлікту цікавить багатьох сучасних дослідників. Вирішенню загальнотеоретичних її аспектів присвячено публікації Л.В. Головка, О.В. Давидової, В.В. Землянської, Х. Зера, Л. Карнозової, Н. Крісті, Р. Максудова, В.Т. Маляренка, О.В. Перепаді, Г.О. Усатого, М. Флямера, М.І. Хавронюка, В.В. Ценевої, А.М.Яценка та інших. Долучивсь до вирішення зазначеної проблеми і автор цих рядків [1, 2, 3].

Суттєвий внесок у вирішення окремих питань зазначеної проблеми, зокрема пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності, зробили такі науковці, як: З.А. Астеміров, В.М. Баранов, Ю.В. Баулін, Ю.В. Голик, О.О. Дудоров, В.С. Єгоров, В.О. Елеонський, А.В. Єндольцева, Е.В. Жидков, О.О. Житний, І.Е. Звечаровський, С.І. Зельдов, С.Г. Келіна, Л.М. Кривоченко, Т.О. Лєсневські-Костарева, А.А. Музика, В.С. Прохоров, Р.А. Сабітов, В.В. Скибицький, О.М. Тарбагаєв, П.В. Хряпінський С.С. Яценко, А.М. Яценко та ін. Як бачимо, інтерес до проблеми та збутки на шляху її вирішення суттєві. Але крапку у розробці зазначеної проблеми ставити рано. Одному з її аспектів, а саме – запровадженню відновного правосуддя в Україні, що є офіційною формою примирення учасників кримінально-правового конфлікту, присвячується ця стаття.

На шляху до повноцінної євроінтеграції Україна, враховуючи досвід багатьох європейських країн, все ширше запроваджує відновне правосуддя. Це слід визнати правильним, адже позитивні наслідки відновного правосуддя в порівнянні з каральним очевидні. У системі останнього учасники кримінального конфлікту не відчують себе справжніми суб'єктами права: один з них визнається потерпілим, інший –

злочинцем. При цьому держава присвоює собі функцію господаря конфлікту, до якого вона частіше за все не має безпосереднього стосунку. За таких умов правопорушник, замість того, щоб добровільно взяти на себе відповідальність за спричинене зло, сам відчуває себе жертвою обставин, що вимушує його будь-яким чином уникнути відповідальності. Потерпілий за таких умов затаює злість на свого кривдника та підпадає під владу почуття помсти. У результаті, якщо злочинця й буде покарано, соціальний мир навряд чи наступить. Інша справа, коли в процесі примирення потерпілого зі злочинцем останній визнає себе винуватим, вибачається за спричинене зло, швидко та у повній мірі відшкодовує завдану шкоду, а потерпілий пробає йому та подавляє в собі почуття помсти.

Отже, перевагами відновного правосуддя для потерпілого є можливість безпосередньо впливати на вирішення конфлікту та на процес відшкодування завданої йому шкоди, набагато швидше отримати це відшкодування у порівнянні з можливостями карального правосуддя. За результатами традиційного карального правосуддя очікування такого відшкодування триває роками, а часто взагалі ні до чого не приводить. Важливою перевагою відновного правосуддя є зняття емоційного напруження з учасників кримінального конфлікту у процесі примирення, можливість бути почутими, настання відчуття вирішеності конфлікту.

Позитивом для правопорушника є те, що він у процесі примирення відновлює самоповагу, набуває відчуття впевненості, реалізує потребу вибачитися та виправити ситуацію. Така потреба притаманна більшості людей, хоча й глибоко схована в їхній свідомості. Він також отримує шанс уникнути виключення його з нормального суспільства, позбутись тавра злочинця. У процесі відновного правосуддя злочинець не просто підозрюваний, обвинувачений або підсудний. Він є особою, яка реально впливає на процес вирішення конфлікту. Окрім іншого, це дозволяє йому адекватно усвідомити причини свого вчинку та умови, що сприяли його вчиненню, а також здійснити кроки щодо недопущення подібного в майбутньому.

Головною проблемою на шляху поширення відновного правосуддя в Україні є від-

ставання національного законодавства від ідеї широкого його запровадження та від науково обґрунтованих рекомендацій з цього приводу. Останнім часом до кримінального та кримінального процесуального законодавства України внесено деякі положення, що дозволяють врахувати факт примирення сторін кримінального конфлікту. Наприклад, закон надає можливість звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила нетяжкий злочин та примирилась з потерпілим, але процедура такого звільнення не виправдано ускладнена, тому занадто розтягується у часі. За чинним законодавством звільнити від кримінальної відповідальності особу може лише суд, але щоб це трапилось, потрібна тривала підготовка матеріалів справи з боку органів досудового слідства та прокуратури. Раціональних аргументів на користь абсолютизації такого порядку звільнення не існує. Історичний вітчизняний, а також зарубіжний досвід вказує на зворотне. За попереднім КК України 1960 року звільнити від кримінальної відповідальності міг і прокурор. Подібна практика зберігається в деяких європейських країнах, наприклад у Швейцарії. Тому і в Україні можливий перерозподіл сфер впливу у цьому секторі між судом та прокуратурою. Тим більше, що в результаті конституційної реформи, що відбулась в Україні, прокуратуру включено до судової гілки державної влади, тому підстав для недовіри їй з боку суду не існує. Наявна сьогодні модель звільнення від відповідальності одного з учасників кримінального конфлікту затулює цю процедуру на довгий період, змушуючи сторони конфлікту очікувати результатів його розв'язання судом. Великі сподівання на вирішення цього та багатьох інших питань, що постають на шляху впровадження європейських стандартів відновного правосуддя на теренах України громадськість покладає на реформу вітчизняної кримінальної юстиції, процес якої, на жаль, затягнувся.

Існуючий в Україні примат карального правосуддя над відновним обмежує властиві кримінальному праву можливості впливу на життєдіяльність суспільства, не забезпечує розумного балансу при визначенні засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення. Успішне виконання завдань кримінальної юстиції забезпечується

АНОТАЦІЯ

У статті наголошується, що в Україні, з урахуванням досвіду багатьох європейських країн, все ширше впроваджується відновне правосуддя. Переваги відновного правосуддя перед каральним для учасників кримінального конфлікту очевидні. Це швидке й повне відшкодування спричиненої злочинною шкоди, можливість бути почутим, відчуття вирішення конфлікту. Але залишаються невирішеними питання процедури його здійснення, на чому слід зосередити наукові зусилля.

Ключові слова: кримінальний конфлікт; каральне правосуддя; відповідальність; відновне правосуддя; невідворотність кримінально-правового реагування; завдані збитки; примирення.

не лише шляхом застосування покарання, але й, іноді, повною відмовою від покарання. У сьогоденних умовах до механізму кримінально-правового регулювання все частіше залучаються засоби, засновані не на покаранні, а на заохоченні (стимулюванні) позитивної посткримінальної поведінки. Причому сфера їх застосування розширюється, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета такого регулювання, але й гуманізацією всіх сторін суспільного життя.

Заохочення позитивної посткримінальної поведінки знаходить свій прояв у різних аспектах кримінально-правового регулювання. Одним із них є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням суб'єкта кримінального правопорушення з потерпілим. Відповідно до ст. 46 чинного КК України особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилась з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Ця невідома попередньому КК України норма є відображенням відновного правосуддя як альтернативи каральному. Поява у чинному КК України вказаної норми зустріла переважно позитивну оцінку з боку фахівців та громадськості. Завдяки можливості примирення потерпілий дістає змогу більш оперативно і повно відновити свої права та інтереси, порушені злочинцем. Залишаються й супротивники ідеї звільнення від кримінальної відповідальності через примирення. Вони вважають,

SUMMARY

The article noted that in Ukraine based on the experience of many European countries are increasingly being introduced restorative justice. The advantages of restorative justice for the victim is able to directly influence the resolution of the conflict and the process of compensation of damage. An important advantage of restorative justice is the removal of emotional stress of the participants in the criminal conflict reconciliation, the opportunity to be heard, feeling conflict resolution. Recently, in the field of restorative justice and even though a lot done, but outstanding issues remain, such as unnecessarily complicated procedure of this release.

Keywords: criminal conflict; retributive justice; a responsibility; restorative justice; the inevitability of a criminal-legal response; the harm caused; reconciliation.

що така ідея не відповідає принципу невідворотності покарання за вчинений злочин. Але, як було зазначено вище, такого принципу більше не існує. У правовій сфері не може бути вічних принципів. Вони змінюються разом із зміною соціальних умов життєдіяльності людей. В Україні настала пора перейти від принципу невідворотності покарання до принципу невідворотності кримінально-правового реагування на вчинення злочину не лише на законодавчому, але й на доктринальному рівні, а також на рівні професійної та загальної правосвідомості. Сприятиме цьому все більш широке запровадження відновного правосуддя.

Література

1. Куц, В. М. Звільнення від кримінальної відповідальності в контексті реалізації ідеї відновного правосуддя: теоретичний аспект / В.М. Куц // Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. – № 4, 2007. – С. 73 – 75.
2. Куц, В. М. Проблемні аспекти впровадження відновного правосуддя в Україні. / В.М. Куц // Керівник, учений, педагог... Збірник матеріалів, присвячених 60-річчю з дня народження Георгія Радова/ За заг.ред. В.П. Петкова. – Кіровоград: Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2009. – 224 с. С. 145-155.
3. Куц, В. М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В.М. Куц, А.М. Яценко. – Х.: Юрайт, 2013. – 328 с.